

Janina Jeziorska

Metoda biograficzna w nauczaniu etyki

Studia Philosophiae Christianae 40/1, 193-211

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JANINA JEZIORSKA
Institut Filozofii UKSW, Warszawa

METODA BIOGRAFICZNA W NAUCZANIU ETYKI

1. Cele i zasady. 2. Biografie i ich źródła. 3. Kryteria wyboru osób znaczących do poznawania ich biografii. 4. Mistrzostwo osobiste. 5. Nauczanie etyki wykorzystujące życiorysy. 6. Sposoby wykorzystania biografii na lekcjach filozofii i etyki.

Metoda biograficzna w dydaktyce ogólnej zajmuje miejsce marginalne wśród gier dydaktycznych. Ale metoda ta w innym rozumieniu, jako metoda odkrywania, znajduje szerokie wykorzystanie w naukach społecznych, szczególnie w psychologii. Swoistym wykorzystywaniem biografii jest hagiografia, czyli dyscyplina zajmująca się żywotami świętych. W teorii i metodyce wychowania także wskazuje się na walory oddziaływania biografii związane z kształtowaniem postaw. Wykorzystanie bądź odwoływanie się do wzorów osobowych lub autorytetów, występuje w wielu przedmiotach, ale najczęściej na lekcjach języka polskiego, historii, wychowania obywatelskiego, muzycznego, plastycznego. W nauczaniu etyki wydaje się, iż metoda biograficzna w różnych jej odmianach, powinna przynosić korzyści zarówno w nauczaniu historii, jak i rozwiązywaniu aktualnych problemów moralnych.

1. CELE I ZASADY

Stosowanie metody biograficznej obejmuje sferę poznawczą, emocjonalno-motywacyjną i psychomotoryczną w uczeniu się. Dzięki temu może realizować wielokierunkowe cele nauczania i wychowania.

Celem dydaktycznym jest poznanie życiorysów wybranych osób, ważnych dla danej dyscypliny, ale także postaci fikcyjnych, których losy odpowiadają problematyce przedmiotu. Ale nie tylko ten walor jest ważny. Ważniejszy wydaje się cel wychowawczy, dzięki któ-

remu uczniowie, studiując życiorysy innych, mogą dostrzec motywacje postępowania i przeżyć emocje związane z osobowym wymiarem tworzenia i działania. Cele kształtujące w tej metodzie sprzyjają nabywaniu i doskonaleniu umiejętności badawczych, w tym czynności obserwacyjnych rozwijających postrzeganie, jak i czynności związanych z przekazywaniem wyników poznania. Tak określić można cele ogólne stosowania metody biograficznej w nauczaniu i uczeniu się. Cele szczegółowe i operacyjne formułowane winny być z uwzględnieniem odpowiednich szczebli taksonomii celów nauczania. Dla nauczania etyki zasadnicze znaczenie ma formułowanie celów dydaktycznych i wychowawczych.

Wśród celów dydaktycznych proponujemy następujące:

1. Uczeń powinien przyswoić sobie (zapamiętać) najistotniejsze fakty i zdarzenia z życia wybranej osoby, znać ich chronologię, oraz najistotniejsze wyniki działań (prace), nie tylko związane z danym przedmiotem. Uczeń potrafi wówczas przedstawić (zrelacjonować) ustnie lub pisemnie poznane fakty.

2. Uczeń powinien zrozumieć warunki i okoliczności wpływające na fakty i zdarzenia, kolejność i efekty działań, zarówno wynikające z sytuacji zewnętrznych, jak i motywacji danej osoby. Uczeń potrafi dzięki temu próbować wyjaśnić (wytłumaczyć) własnymi słowami przyczyny i skutki działań, a nawet postawy doń prowadzące.

3. Uczeń powinien umieć stosować (wykorzystać) poznane ze zrozumieniem fakty i zdarzenia z życia danej osoby, w kontekście innych wiadomości, szczególnie wiążących się z dziełami i pracami tej osoby. Uczeń potrafi na tym etapie połączyć wiedzę nowo nabytą z wiedzą wcześniejszą, wiedzę szczegółową z ogólną, czyli nabiera umiejętności operowania wiedzą poznaną nie tylko z życiorysu.

4. Uczeń powinien przeanalizować poznane ze zrozumieniem i odniesione do innych fakty i zdarzenia z życia danej osoby, czyli odnaleźć te o szczególnej wadze, pokazać związki między nimi, a także wzajemne wpływy faktów i dzieł danej osoby. Uczeń potrafi analitycznie przejść od sformułowań ogólnych (ogólnikowych) do szczegółowych (podstawowych, elementarnych), co nie tylko pogłębia wiedzę o prawidłowościach i regułach życia oraz tworzenia danej osoby, ale także może stanowić przesłankę do odkrywania czegoś nowego i istotnego dla ucznia.

5. Uczeń powinien połączyć przeanalizowaną wiedzę o danej osobie, aby stworzyć własny syntetyczny, najbardziej systematyczny i zrozumiały dla siebie i innych jej obraz. Uczeń potrafi tak przedstawić cele, zasady, metody i efekty życia danej osoby, że daje to efekt jasny, spójny i racjonalny, dający się wykorzystać dla kształtowania nie tylko wiedzy o danej osobie, ale i postaw wobec niej.

6. Uczeń powinien umieć dokonać oceny procesu i efektów poznawania danej osoby, uwzględniając różnorodne kryteria, ale przede wszystkim oceny trafności i rzetelności poznania, wyników dających się porównać z innymi metodami i źródłami poznawania, a także wynikami poznawania innych osób. Uczeń potrafi w końcu porównać i ocenić życiorys danej osoby z życiorysami innych osób, przy określonych kryteriach, a także ocenić istotę i znaczenie związków faktów z życia z wybranymi dziełami i pracami, co pozwala mu sformułować racjonalne i uzasadnione wnioski.

Jako cele wychowawcze proponujemy:

1. Uczeń potrafi świadomie i celowo skupić uwagę na materiałach źródłowych i pomocniczych przedstawiających fakty i zdarzenia z życia danej osoby. Może na tej podstawie dokonywać poznania i wyborów, przy nastawieniu na wychwytywanie określonych zagadnień.

2. Uczeń potrafi nie tylko przyjmować informacje, ale jednocześnie coś z nimi robić. Może zacząć od uległości, czyli poznawania biografii tylko jako reakcji na polecenie nauczyciela, ale ważniejsza jest jego własna motywacja, czyli chęć do wykonania zadania, a najistotniejsze – zainteresowanie i zadowolenie z możliwości wykonywania takiego zadania w taki sposób.

3. Uczeń potrafi z zaangażowaniem dokonać wartościowania poznawanej biografii, gdy wykazuje uznanie, że osoba, jej życie i dzieło, stanowią wartość. Wartość tak poznanej osoby może być przez ucznia akceptowana, może się z nią w jakimś stopniu identyfikować, a także może preferować i wyróżniać daną osobę spośród innych.

4. Uczeń potrafi rozbudować swój system wartości, włączając doń wartości poznane przez życie i działanie danej osoby. Może wiązać te uznane wartości, porządkować je i rozwijać tak, aby jego własny system wartości stawał się lepiej zorganizowany.

5. Uczeń potrafi stworzyć spójny i hierarchiczny system wartości, dzięki któremu jest konsekwentny i może przewidywać swe

działanie, a jego światopogląd i filozofia życiowa charakteryzują się wartościami, także bliskimi i uznawanymi przez daną osobę.

Stosując metodę biograficzną, warto pamiętać co najmniej o trzech zasadach:

- świadomego i aktywnego udziału ucznia w realizacji metody, zaczynając od momentu wyboru osoby i ustalenia celu poznawania;

- motywacji ucznia przez pozytywny stosunek do zadania, pobudzenie ciekawości co do osoby i metody, w końcu satysfakcję z wykonania zadania;

- znaczeniu poznania bezpośredniego, poznawania w kontakcie z osobą i materiałem źródłowym, tekstem faktograficznym i pogładowym oraz rzeczowymi wytworami.

2. BIOGRAFIE I ICH ŹRÓDŁA

Biografia stanowi opis życia i działalności jakiejś osoby, zwłaszcza kogoś wybitnego i sławnego. Może być opracowaniem naukowym opierającym się na faktach i materiałach źródłowych, ale często przybiera postać zbeletryzowanej opowieści. Jeżeli biograf opisuje własne życie, mamy do czynienia z autobiografią.

Podstawą pisania biografii może być bezpośrednia znajomość z daną osobą, jej obserwacja lub prowadzone wywiady, ale najczęściej korzysta się z materiałów mających znamiona dokumentów i materiałów źródłowych. Materiały do bibliografii nie zawsze są dokumentami i źródłami pierwotnymi. Dlatego też wykorzystuje się materiały pośrednie, nawet beletrystyczne. Jeżeli pragniemy szeroko i dogłębnie poznać życie i działalność jakiejś osoby, to wykorzystujemy wiele materiałów i źródeł. Wartość i rzetelność poszczególnych materiałów bywa zróżnicowana. Szczególnie ostrożnie podchodzimy do autorskich opracowań z własnego życia, które nie tylko podają, ale też interpretują fakty i zdarzenia z punktu widzenia zainteresowanej osoby. Nie raz materiały autobiograficzne bardzo odbiegają od rzeczywistych życiorysów i opracowań innych biografów. Podobnie należy traktować materiały w czasopiśmie popularnych. Także najnowocześniejszy środek informacji – Internet – może przenosić nierzeczywiste treści o ludziach.

Wszelkie biografie i autobiografie stanowią podstawowe źródło dla metody biograficznej na wielu jej etapach. Powieści biograficzne, beletrystyka literacka i filmowa przygotowana na kanwie życia

rysów, stanowią interesujący aspekt do poznawania wybranych postaci. One bardziej niż rzetelne opracowania pozwalają na zainteresowanie się daną postacią i emocjonalne przeżywanie jej losów, mają więc wymiar bardziej wychowawczy niż nauczający.

Szczególnymi postaciami, których życiowe losy poznaje się i analizuje w sensie biograficznym, są bohaterowie literaccy – powieściowi i dramatyczni, filmowi i wirtualni. Oni także mogą być wybrani dla potrzeb stosowania metody biograficznej na lekcjach etyki, a czasem mogą także pełnić funkcje wychowawcze przypisywane wpływom osób realnych, zarówno tych sławnych, jak i tych uczestniczących i wpływających na życie konkretnego ucznia.

Biografia jako opis życia bywa też określana słowem *zyciorys*. Można te słowa stosować zamiennie, ale współczesne odniesienia obu pojęć są odmienne. *Zyciorys* pisany przez daną osobę nie zawsze jest przeciw autobiografii, także publikowane *zyciorysy* innych osób nie są w pełni biografiami. Wynika to z wprowadzenia typologii wyróżniających różne rodzaje *zyciorysu*, gdy biografia obejmować winna wiele aspektów życia, a najlepiej wszystkie. Najbardziej znany typ *zyciorysu* to *zyciorys* zawodowy, zawierający opis faktów z życia ważnych dla przebiegu drogi zawodowej, szczebli nauki i praktyki, poznawania teorii i zdobywania doświadczenia w tym zakresie. *Zyciorys* artystyczny może być szczególnym przypadkiem *zyciorysu* zawodowego, ale także swoistym opisem twórczości amatorskiej. *Zyciorys* osobisty odkrywa fakty, zdarzenia, związki i relacje osobowe z innymi ludźmi. *Zyciorys* naukowy przedstawia wykaz osiągnięć i dorobku, uczestnictwa i wpływu na rozwój nauki w wymiarze indywidualnym, lokalnym lub globalnym. *Zyciorys* polityczny obejmuje fakty i stanowiska dotyczące działalności i stosunku do określonych sfer życia społeczno-politycznego. Można przygotowywać specyficzne *zyciorysy*: kryminalny lub działalności przestępczej, medyczny, opisujący stan zdrowia i przebieg chorób, psychologiczny, koncentrujący się na stanie i rozwoju wybranych cech psychospołecznych, czy w końcu *zyciorys* podróżnika, odkrywcy, wynalazcy, majsterkowicza, itp. Takie przedmiotowe lub problemowe ukierunkowanie opisu fragmentów z życia, może nam odsłonić elementy lub wybrane aspekty, ale może stanowić części składowe do tworzenia pełnej biografii danej osoby.

3. KRYTERIA WYBORU OSÓB ZNACZĄCYCH DO POZNAWANIA ICH BIOGRAFII

Określenie jakiejś osoby jako autorytet lub wzór osobowy bez wątpienia pozwala na wybór jako osoby znaczącej do poznawania jej życiorysu. Rozumienie tych pojęć bywa bliskoznaczne znaczeniowo, ale niejednoznaczne zakresowo. Warto więc przez chwilę rozważyć pojęcie i znaczenie autorytetu jako takiego, a w szczególności autorytetu w nauczaniu szkolnym¹. Ponadto rozpatrzenie związanego z autorytetem określenia wzoru osobowego² dopełni zwrócenie uwagi na szczególne możliwości wychowawczego oddziaływania osób wybranych i poznawanych w kontekście ich biografii.

Słowo autorytet oznaczać może wpływ osobisty, powagę, znaczenie, wzór³. Prestiż lub społeczne znaczenie jako autorytetu przypisywane bywa osobie, grupie osób lub instytucji, ze względu na cenniony w danym społeczeństwie system wartości. Autorytet może mieć wymiar rzeczowy, gdy mówimy o autorytecie nauki, religii, tradycji, ale częściej ma wymiar osobowy. Wówczas źródłem autorytetu są szczególne uzdolnienia, sprawności i osiągnięcia konkretnego człowieka na przestrzeni jego życia, ale także będącego skutkiem jego bezpośredniego lub pośredniego wpływu na innych.

W szkole wykorzystuje się zarówno autorytety rzeczowe, jak i podmiotowe. Ich nosicielem powinien być nauczyciel. Nauczyciel jako autorytet stanowi punkt wyjścia dla wszelkich oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych na ucznia. Jeżeli jest on osobą pozbawioną jakiegokolwiek autorytetu, to całość procesu szkolne-

---

¹ Por. *Autorytet – akceptacja i kontestacja*, Ethos (1997)37; Z. Chlewiński, *Kryzys autorytetu? Ethos (1997)37*, 160-167; B. Marcińczyk, *Autorytet osobowy: geneza i funkcje regulacyjne*, Katowice 1991; A. Rynio, *Autorytet osób znaczących w kształtowaniu osobowości dojrzałej*, Ethos (1997)37, 121-129; S. Sawicki, *Autorytet tak – ale jaki*, Ethos (1997)37, 187-189; W. Stróżewski, *Mala fenomenologia autorytetu*, Ethos (1997)37, 32-35; E. Podrez, *Autorytet w czasie pluralizmu i tolerancji*, Ethos (1997)37, 189-190; A. Tomkiewicz, T. Zegzula, *Autorytet w procesie wychowania*, Studia Teologiczne, Białystok (1993)11, 243-257.

² Por. L. Dyczewski, *Kultura polska w okresie przemian*, Lublin 1995; M. Ossowska, *Etos rycerski i jego odmiany*, Warszawa 1986; T. Tomaszewski, *Ślady i wzorce*, Warszawa 1984; *Wartość – społeczeństwo, wychowanie*, red. F. Adamski, Kraków 1995; A. Oskroba, E. Świerk, *Szkolne wzory osobowe w opinii uczniów*, Problemy opiekuńczo-wychowawcze (1996)8, 29-30; D. Maszczyk, *O kształtowaniu wzorów osobowych młodzieży*, Problemy opiekuńczo-wychowawcze (1980)5, 213-217.

³ *Mały słownik etyczny*, red. S. Jedynak, Bydgoszcz 1999, 24.

go ma mniejsze szanse na skuteczność wywołania pożądanych zmian w osobie ucznia. Nauczyciel powinien być autorytetem w zakresie nauczanego przedmiotu, ale także autorytetem moralnym⁴. O byciu autorytetem decydują jego kompetencje nauczycielskie: specjalistyczno-merytoryczne, dydaktyczno-metodyczne, psychologiczno-społeczne. Jako najistotniejsze wymienimy: stałość podstawowych zasad i wartości moralnych; dostrzeganie i znajomość poszczególnych uczniów, ich potrzeb, możliwości i problemów; umiejętność budowania zgranego zespołu uczniowskiego; efektywne motywowanie uczniów do nauki; posiadanie motywacji do rozwijania własnej wiedzy i umiejętności; postawa sympatii i wzajemnej akceptacji; postawa otwartości i szacunku; stosowanie różnych metod przekazu i aktywizacji uczniów; stosowanie świadomych i celowych metod kontroli i oceny uczniów. Nauczyciela tak wszechstronnie kompetentnego uczniowie bez wątpienia będą darzyć szacunkiem, a co więcej może stać się on wzorem, którego naśladowanie gwarantuje osiągnięcie określonych wartości w rozwoju osobowym ucznia.

„Wzór osobowy, w ogólnym znaczeniu opis lub wyobrażenie jakiejś osoby, której cechy bądź czyny uważa się za godne naśladowania; może to być konkretna osoba historyczna lub żyjąca współcześnie, bądź postać fikcyjna, np. wzięta z literatury, filmu, widowiska telewizyjnego, czy też zestaw właściwości człowieka lub norm postępowania, składających się na wzór idealny pod jakimś względem”⁵.

Przedstawiona ogólna definicja wzoru osobowego wymaga odniesienia i uściślenia filozoficzno-etycznego. Oto takie dwa przykłady rozumienia wzoru osobowego:

– „(...) to konkretna postać uosabiająca doskonałość (najczęściej moralną) z punktu widzenia danego systemu normatywnie-

⁴ *Osobowość nauczyciela*, red. W. Okoń, Warszawa 1962; G. Gatti, *Zawód: wychowawca chrześcijański*, tłum. z wł. I. Bokwa, Warszawa 1997; Z. Kosyrz, *Osobowość wychowawcy*, Warszawa 1992; J. Legowicz, *O nauczycielu. Filozofia nauczania i wychowania*, Warszawa 1975; T. Kotarbiński, *Sprawność i błąd. (Z myślą o dobrej robocie nauczyciela)*, Warszawa 1970; Cz. Banach, *Cechy osobowościowe nauczycieli*, Nowa szkoła (1995)3, 37-40; M. Ossowska, W. Ciczkowski, *Wzorzec moralny nauczyciela*, Edukacja i dialog (1996)3, 7-11; M. Lejman, *Autorytet nauczyciela-wychowawcy*, Ruch Pedagogiczny (1984)1, 15-24; A. Czajkowska, *Wzór osobowy nauczyciela etyki. Studium teoretyczno-badawcze*, Warszawa 1998 (niepublikowana praca magisterska).

⁵ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1998, 456.

go, człowiek godny naśladowania, personifikacja określonych wartości”⁶.

– „ (...) model cech i zachowań ludzkich, postulowany z punktu widzenia hierarchii wartości i ideałów społecznych. Wzory osobowe (...) nie są prostym zestawieniem pożądanых cech (...) lecz ich spójnym systemem, uporządkowanym według określonej hierarchii wartości. Noszą one zawsze piętno epoki, która je zrodziła, i grupy społecznej, która je aprobuje i kultywuje. Pozwalają regulować i kontrolować postępowanie poszczególnych członków grupy społecznej, a jednocześnie nadają kierunek i stymulują procesy wychowawcze przez określenie celów i zadań dla konkretnych zabiegów wychowawczych”⁷.

Kryteria właściwego doboru wzorów (osobowych lub autorytetów) i ich wykorzystanie, zależą od przyjmowanego i akceptowanego systemu wartości. Jeżeli jest on nastawiony na dobro i rozwój człowieka, nie powinien budzić obaw. Wzory wówczas pomagają w kreowaniu osobowości i osoby, czyli stanowią elementy w rozwoju intelektualnym, społecznym, moralnym. Dotyczą one praktycznie wszystkich ról życiowych, a szczególnie zawodowych i społecznych. Korzystając ze wzorów mamy także większe poczucie bezpieczeństwa i czujemy się przynależni do wspólnoty propagującej te wzory.

Tak rozumiane wzory osobowe i autorytety spełniają co najmniej trzy funkcje:

- ułatwiają życie psychiczne i rozwój jednostek, zezwalając na ich kształtowanie według potrzeb indywidualnych i społecznych;
- utrwalają wartości, postawy, zachowania akceptowane i potrzebne dla przetrwania i przekazania dorobku jednostek w określonych zakresach funkcjonowania człowieka;
- umożliwiają aktywizację i atrakcyjność nauczania jednostkowego i zbiorowego, dzięki swej wielorakości, wielokulturowości, wielokierunkowości jaką dają metody wpływu osobistego⁸.

Możemy więc zauważyć, że wybór autorytetu lub wzoru osobowego, jako osoby znaczącej, aby poznawać jej biografię, dotyczy za-

---

⁶ J. Dębowski i inni, *Mała encyklopedia filozofii*, Poznań 1996, 501; *Mały słownik etyczny*, dz. cyt., 291.

⁷ J. Jarco, Z. Kalita, M. Semp, *Świat wartości*, Warszawa-Wrocław 1994, 296.

⁸ Por. J. Jeziorska, *Szkolne pytania czyli dylematy nauczania*, Warszawa 2001.

wsze wyboru osoby godnej naśladowania ze względu na szczególne cechy, które posiada.

Oddziaływanie wzorów, osób rzeczywistych oraz postaci fikcyjnych związane jest z mechanizmami kształtowania się postaw. Ludzie przejmują odpowiednie komponenty postaw (poznawczy, emocjonalny, działaniowy) lub całość postawy, stosując któryś z mechanizmów, w zależności od wieku rozwojowego oraz potrzeb własnych lub siły oddziaływania danej postawy. W nauczaniu etyki można wykorzystywać, w powiązaniu z metodą biograficzną, naśladownictwo, modelowanie, identyfikację, internalizację⁹.

– Naśladownictwo. Sposób najprostszy i najwcześniejszy (pierwotny) w przejmowaniu wzorów zachowań i postaw innych ludzi. Przybiera różne formy w poszczególnych stadiach rozwoju. Stopniowo staje się dowolną czynnością zmierzającą do odtworzenia wzorców, ale przy jednoczesnej ich selekcji. Przez naśladownictwo dziecko ćwiczy samą czynność naśladowania, przyswaja informacje i umiejętności, oraz kształtuje swoje zachowania i postawy. Od instynktu naśladowczego przechodzi się do świadomego doświadczenia naśladowczego, które ulega modyfikacjom w trakcie rozwoju.

– Modelowanie. Jest pewnym rodzajem naśladownictwa polegającym bardziej na odtworzeniu znaczenia, typu relacji, niż powtórzeniu czynności. Modelowanie zachowań wymaga zaangażowania emocjonalnego, wcześniejszego doświadczenia jednostki, motywacji pozytywnej, wyższego stopnia rozwoju umysłowego. To, czy dana jednostka będzie skłonna przejąć zachowania i postawy, zależy w dużym stopniu od jej percepcji i oceny osoby modela. Modelowanie jest łatwiejsze, jeżeli model imponuje czymś, posiada prestiż, jest autorytetem, itp. Można wyróżnić dwie fazy modelowania zachowań: przyswajanie i utrwalanie ich w pamięci, a następnie wykonywanie, czyli wprowadzanie w czyn.

– Identyfikacja. Stanowi przeważnie podświadomą lub nie w pełni uświadomioną skłonność do „bycia takim samym” jak ktoś inny. Osoba, z którą się identyfikujemy, to najczęściej obiekt intensywnych pozytywnych uczuć, ideał, wzorzec postępowania. Proces identyfikacji dotyczy nie tylko osób realnych, żyjących tu i te-

---

⁹ Por. M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza*, Warszawa 1994.

raz, albo w przeszłości, ale obejmuje również postacie fikcyjne – literackie, filmowe, telewizyjne.

– Internalizacja. W węższym rozumieniu oznacza, iż dana norma staje się uwewnętrzną regułą postępowania, zasadą kierującą istotą zachowania w różnych sytuacjach. W szerszym znaczeniu jest zdolnością jednostki, podmiotu, osoby, do kontroli wewnętrznej. W procesie internalizacji zasady i normy nie są narzucanymi z zewnątrz regułami zachowania, ale są wewnętrznymi komponentami postaw czyniącymi jednostkę zdolną do samowychowania i autonomii. Dla wychowania ten mechanizm może być pozytywnym i wysoce efektywnym środkiem prowadzącym do rozwoju moralnego jednostki.

Poza mechanizmami przedstawionymi powyżej nauczyciele etyki mogą wspomagać się celami, zasadami, znaczeniem, możliwościami, metodami i skutkami wywierania wpływu na różnych ludzi przez określone jednostki – ich cechy, właściwości, działania, wytwory¹⁰.

4. MISTRZOSTWO OSOBISTE

Losy i dzieła innych pobudzają naszą wyobraźnię i inspirują do kierowania się wolną wolą, własnym rozumem i własnym sposobem myślenia, aby kształtować samego siebie. Dzięki temu zdobywamy szansę własnego rozwoju i stawania się dla innych przykładem, nauczycielem, mistrzem. Jeżeli przez nauczanie etyki wpływamy na kształtowanie systemu wartości i postaw moralnych ucznia, wówczas aspekt mistrzostwa osobistego może mieć znaczenie edukacyjne.

Mistrzostwo osobiste dotyczy dyscypliny osobistego rozwoju i uczenia się¹¹. Ludzie, którzy doń dążą lub je osiągnęli, nigdy nie przestają się uczyć i nie tracą nadziei spełnienia celu. Dotyczy to zarówno liderów, ale i cichych bohaterów rzeczywistości.

„Właściwym sposobem na rozpoczęcie procesu doskonalenia osobistego jest potraktowanie go jako dyscypliny, czyli ciągu praktyk i zasad, które trzeba stosować, aby uzyskać pożądaný skutek”¹².

¹⁰ R. Cialdini, *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, tłum. z ang. B. Wojciszke, Gdańsk 1995; M. H. Davis, *Empatia. O umiejętności współodczuwania*, tłum. z ang. J. Kubiak, Gdańsk 1999; Ch. Derber, *Zaistnieć w społeczeństwie*, tłum. z ang. M. Gajdzińska, Gdańsk 2002.

¹¹ P. M. Senge, *Piąta dyscyplina. Teoria i praktyka organizacji uczących się*, tłum. z ang. H. Korolewska-Mróż, Warszawa 2000, 145-176.

¹² Tamże, 152.

Podstawowym elementem mistrzostwa osobistego jest zdolność do skupienia się na najważniejszych i nadrzędnych celach, tworzenia wizji dla ich wartości, a nie z powodu zysków lub efektów doraźnych dla danej osoby. Wizje takie mają wielopłaszczyznowy charakter, a przez ich pielęgnowanie zdobywamy bazę dla działania rzeczywistego. Potrzeba w tym wytrwałości i cierpliwości, walki z napięciem emocjonalnym, przełamywania oporu własnego i innych. Ograniczeniem staje się poczucie bezsilności wobec tego, jakim ograniczeniom podlegamy. Tworzy to wewnętrzny konflikt wizji i rzeczywistości, woli i możliwości jej realizacji. Przełamać go może wiara w prawdę. Siła prawdy i odrzucenie zniekształceń rzeczywistości, w prawie wszystkich wielkich systemach filozoficznych i religijnych, stanowi podstawę formułowania zasad. Czasami dochodzi do tego podświadomość jako dodatkowa siła napędowa, wewnętrzny przymus do podejmowania lub trwania w działaniu. Integrowanie rozsądku i intuicji, stałe widzenie powiązań naszej wizji ze światem realnym, współczucie i współodczuwanie, pełne zaangażowanie w całość, czyli coś większego od nas samych i naszego bezpośredniego otoczenia.

Jedną z zasad ułatwiającą kształtowanie mistrzostwa osobistego jest poznawanie wizji i działań, walki i zwątpienia, osiągnięć i porażek innych osób. Ich biografie i dzieła pomagają uwierzyć, że można i warto podejmować trud rozwoju i tworzenia samego siebie. Niektóre z wizji są ciągle aktualne, tak jak zasady i sposoby sprzyjające ich realizacji. Osoby, które mogą mieć wpływ na nasze mistrzostwo osobiste, nie muszą być postaciami sławnymi i legitymującymi się społecznie uznanymi osiągnięciami. Biografie osób nam bliskich, niby niczym się nie wyróżniających, także są ważne. Można w nich odkryć rzeczywiste życiowe mistrzostwo. Dlatego tak wielu ludzi idzie drogą wyznaczoną i zapoczątkowaną przez rodziców, rodzinę, przyjaciół, znajomych. Wykorzystanie tego w wychowaniu ma istotne znaczenie i daje wiele możliwości w stawianiu się liderem, a nawet autorytetem lub wzorem dla innych.

5. NAUCZANIE ETYKI WYKORZYSTUJĄCE ŻYCIORYSY

Historia etyki to podstawowy zakres wykorzystania życiorysów. Trudno przedstawiać historię bez odniesień do losów konkretnych osób, których czas i przebieg życia wyznaczały ramy tworzenia ich koncepcji, prezentowania poglądów, czy też ich wpływu na ówczes-

sne i aktualny system filozoficzny. Wybrane fragmenty życia, zętknięcie się z ludźmi i ich dziełami stanowiły i stanowią źródło oraz zaplecze dla interpretacji wytworów ludzkiego umysłu i działania. Uwarunkowania i wpływy osobowe na powstawanie naukowych rozpraw lub podejmowanie naukowych prób rozwiązywania problemów egzystencjalnych wydają się oczywiste. Gdyby nie taki a nie inny los, takie a nie inne warunki życia, takie a nie inne potrzeby społeczne i jednostkowe, czyli takie a nie inne życiorysy osób mających wpływ na rozwój danej dyscypliny i w ogóle na rozwój kulturowo-społeczny w określonym czasie, to inne byłoby twózenie i widzenie świata, tak realnego, jak i abstrakcyjnego. W dziełach etyków zawsze odnajdujemy wpływ ich czasów i ich losów, ich życiowych i intelektualnych doświadczeń.

We wszystkich podręcznikach historii występują fragmenty dotyczące opisu życia (biogramów) wybranych osób¹³. Są one mniej lub bardziej rozbudowane, ale i tak stanowią mogą jedynie punkt wyjścia dla studiowania biografii. Podobnie w podręcznikach filozofii jako takich, gdzie dodatkowo zaleca się sięgnięcie do obszerniejszych opracowań, np. z serii *Mysli i ludzie*¹⁴. W ujęciach słownikowych hasła osobowe – biograficzne – opisują wybrane aspekty z życiorysu naukowego, szczególnie dotyczące znaczących problemów twórczości¹⁵.

Metoda biograficzna znacznie rozszerza zakres i sposoby tradycyjnego wykorzystania wiedzy płynącej ze studiowania życiorysów wielkich filozofów i etyków. Idzie choćby o wspomniane wyżej funkcje autorytetów i wzorów osobowych dla nauczania i wychowania moralnego, dla kształtowania poglądów i postaw filozoficznych, a szczególnie przyjmowania postaw zgodnie z przyjętym społecznie systemem wartości. Dzięki temu łatwiej rozwiązywać wraz z uczniami aktualne dylematy moralne i szerszej – życiowe.

---

¹³ Por. T. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, Warszawa 2002¹⁹; E. Podrez, *W kręgu dobra i zła. Zarys historii etyki od starożytności do czasów współczesnych*, Warszawa 1998.

¹⁴ Przykładowo: *Między mitem a logosem. Europejski podręcznik filozofii*, red. nauk. wyd. pol. B. A. Markiewicz, tłum. z niem. A. Gniazdowski, Warszawa 2000; J. Pilikowski, *Filozofia w gimnazjum*, Kraków 2000.

¹⁵ Zob. *Mały słownik etyczny*, dz. cyt.; *Szkolny słownik filozoficzny*, red. J. Syjud, K. Hermann, Katowice 2000; P. Kunzmann, F-P. Burkard, F. Wiedmann, *Atlas filozofii*, tłum. z niem. B. A. Markiewicz i in., Warszawa 1999.

6. SPOSOBY WYKORZYSTANIA BIOGRAFII NA LEKCJACH FILOZOFII I ETYKI

W literaturze dydaktycznej metoda biograficzna przedstawiana jest i polecana przez K. Kruszewskiego jako gra dydaktyczna¹⁶. Stoi ona tu między grą sytuacyjną a symulacyjną, ale pamiętajmy, iż zawiera w sobie również elementy metody poznawczej, jaką jest analiza wytworów, szczególnie analiza tekstów, a także metody aktywnego i ekspresywnego przekazu mówionego i pisanego. Widoczne jest to na dwu etapach tej metody – przygotowawczej oraz realizacyjnej. Mniejsze znaczenie ma faza podsumowująca, refleksyjna, wnioskująca.

W fazie przygotowawczej Kruszewski wyróżnia kilka złożonych czynności.

1. Wybór postaci, która posłuży do poznania sprawy z perspektywy jej życiorysu, co czynimy stosownie do zamiaru pedagogicznego – określonego celu dydaktyczno-wychowawczego.

2. Zebranie materiałów, które zawierają przynajmniej jedno syntetyczne opracowanie życiorysu wybranej osoby, jedną szerszą biografię lub autobiografię, oraz materiały dodatkowe dotyczące wybranych spraw związanych z celem gry.

3. Określenie tematyki gry, zakresu zagadnień i problemów, które uczniowie powinni poznać i rozwiązać podczas gry.

4. Przygotowanie zestawu pytań dostosowanego do tematyki gry, które mogą dotyczyć: racji, jakimi kierował się bohater gry, podejmując decyzje i działania; przewidywanych reakcji bohatera w prawdopodobnych dlań sytuacjach; skutków określonego postępowania lub jego zmiany.

5. Opracowanie scenariusza gry, w którym ustalamy kolejność sytuacji i sposób korzystania z materiałów oraz wybieramy osoby uczestniczące.

6. Opracowanie zadań dla uczniów, czyli kto i co ma przeczytać, kto pełni funkcje ekspertów, kto pomaga, kto inspiruje, kto kontroluje i reguluje przebieg wymiany zdań tak, aby uzyskać odpowiedzi na postawione pytania w sprawie.

7. Przygotowanie wytycznych do końcowego omówienia gry, czyli zasad oceny udziału uczniów oraz zebrania i podsumowania wy-

---

¹⁶ K. Kruszewski, *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, Warszawa 1991, 173-175.

ników gry – wiadomości najważniejszych i bezpośrednio związanych z postawionymi pytaniami w sprawie.

Przebieg gry polega na wykorzystaniu przez nauczyciela i uczniów tego, co wykonali i nauczyli się na etapie przygotowawczym. Mogą wystąpić odstępstwa od planowanego scenariusza, gdy uczniowie emocjonalnie identyfikują się z jakimś stanowiskiem, racją, wartościami. Wówczas gra nabiera szczególnego znaczenia w kształtowaniu poglądów i postaw, wiążąc je z systemem wartości uczniów.

Kruszewski podkreśla ponadto, iż swój początek metoda biograficzna miała na wydziałach zarządzania uniwersytetów amerykańskich, gdzie stosowano ją do kształcenia kadr kierowniczych. Adeptci poznający dzieje karier i sposobów pracy najefektywniejszych dla gospodarki ludzi, starali się przejmować ich cechy, aby w odniesieniu do tych modeli kształtować własne cechy. Te początki zaowocowały więc w tworzeniu „piątej dyscypliny”, a szczególnie ważnego w niej mistrzostwa osobistego.

Metoda biograficzna wydaje się, że daje jednak szersze możliwości stosowania jej na lekcjach etyki. Poniższa propozycja stanowi wieloaspektowe podejście do wykorzystania życiorysów, dając szansę na wielokierunkowe kształcenie – nauczanie i wychowanie. Jej szczegółowe wyznaczniki, a zwłaszcza działania sprzyjające osiągnięciu założonych celów przy respektowaniu istotnych dlań zasad dydaktyczno-wychowawczych, tworzą szeroki zestaw. Poniżej przedstawiamy zestaw szczegółowych możliwości realizacji metody biograficznej, które należałoby potraktować jako kolejne etapy pełnej procedury. Jakkolwiek każdy proponowany sposób wykorzystania biografii sprzyja realizacji wybranego celu metody biograficznej i może być fragmentem przebiegu lub całością lekcji, to jej pełnia wymaga przejścia przez całość. Metoda biograficzna obejmować może wiele lekcji i łączyć wiele spraw, dlatego też nie tak łatwo ją propagować nauczycielom i uczniom. Ale na pewno warto podjąć trud.

1. Punktem wyjścia, po wyborze osoby, materiałów i sposobów jej poznawania, jest najczęściej czytanie biografii. Wykorzystujemy do tego lektury wspólne dla wszystkich i indywidualne dla poszczególnego ucznia. Aby zachęcić i zainteresować, często to nauczyciel czyta głośno krótki życiorys lub opowiada go. Uczniowie mogą indywidualnie przeczytać w czasie lekcji krótką wersję z jednego źródła lub kilka wersji z różnych źródeł.

2. Zaznajomienie się przez uczniów z szerszymi wersjami życiorysu wymaga przeniesienia ich pracy poza klasę i poza lekcje, czyli zadanie im złożonego i problemowego zadania domowego. Analiza losów na podstawie biografii, autobiografii, monografii wykorzystuje na tym etapie zalecenia wypracowane przez metodę analizy tekstów, szczególnie gdy dołączymy doń różne materiały dodatkowe, prace i dzieła danej osoby, także w przypadku postaci fikcyjnych. Przedstawienie wyników czytania, analizowania, wnioskowania winno mieć miejsce na lekcji, nawet jeżeli przygotowane jest w formie rozprawki pisemnej.

3. Kolejnym etapem są studia porównawcze, które obejmują związki: losu jednostki z jej osiągnięciami, losów różnych ludzi a ich osiągnięcia, losu innych ludzi z losem jednostki, związek. Określenie charakteru związków czyli wpływu (przyczyna, skutek), zgodności i przeciwieństw losów, pozwala lepiej zrozumieć, zaakceptować, przejąć coś od innych. Po tym etapie wybrana postać może stawać się rzeczywistym autorytetem i wzorem osobowym dla konkretnego ucznia.

4. W celu większej identyfikacji pogłębiamy studia nad losem i dziełami wybranej postaci, próbując przeżywania ich losów. Na lekcjach uczniowie mogą uczestniczyć bezpośrednio, wcielając się w daną postać. Służy do tego odpowiednio przygotowana drama, inscenizacja, czy też gra symulacyjna. W domu uczniowie mogą próbować podejmować podobne do danej osoby działania. Wcielając się w postać określonego etyka, mogą pisać rozprawy i traktaty, identyfikując się z osobą, której poglądy i postawy moralne akceptują, działać jak ona. Uczniowie mogą także pisać pamiętniki, wspomnienia, listy, tworzyć dokumenty fotograficzne i rzeczowe, rysować, rzeźbić, grać, i naśladować inne czynności, które wykonywała dana osoba. W końcu mogą przygotować swoją pisemną wersję jej życiorysu i przemyśleń, swoistą autobiografię.

5. Bezpośredniemu zaangażowaniu ucznia sprzyjają ponadto nieco mniej wymagające formy pośrednie. Oglądanie filmu lub spektaklu o danej osobie, przeprowadzenie wywiadu lub uczestnictwo w spotkaniu (rzeczywistym lub wymyślnym), opisanie biografii, analizowanie wybranych dokumentów i wytworów, a także wycieczki do miejsc ważnych w życiu danej osoby – dom rodzinny, szkoła, miejsce pracy lub działalności, lub odwiedzenie muzeum poświęconego danej osobie lub zawierającego zbiory jej prac.

6. Uczniowie mogą swoją aktywność poznawczą potraktować także jako pracę badawczą. Wówczas zebranie, opracowanie i przedstawienie biografii wymaga zastosowania odpowiedniej metodologii, wypracowanej w naukach społecznych, zwłaszcza historii lub psychologii. Podane wcześniej przykłady takiego podejścia do życiorysów stanowią jedynie wybraną propozycję.

7. Uczenie się od innych ma w końcu wymiar samokształceniowy i samowychowawczy. Dlatego też można uczniom zaproponować kreowanie biografii, a właściwie ich autobiografii. Pomocne będą techniki ćwiczeń pisemnych, które stanowią warsztat dla kształtowania i krystalizacji wartości. Kreowanie siebie przez pisanie o sobie autorefleksyjne i projekcyjne oraz pisanie różnych odmian własnego życiorysu (ogólnego, zawodowego, problemowego), tworzenie wizji osobistego rozwoju przez pisanie zestawów celów i projektów ich realizacji, czy w końcu podejmowanie działań, szczególnie twórczych, stanowią dopełnienie wcześniejszych sposobów wykorzystania w nauczaniu i wychowaniu metody biograficznej. I to nie tylko na lekcjach i na potrzeby nauczycieli filozofii i etyki.

8. Jako swoiste podsumowanie i wyciągnięcie wniosków dla siebie, uczniowie mogą podjąć próbę sformułowania i opisanie swojej indywidualnej koncepcji filozofii życia – etyki życia codziennego. Warto wtedy odnaleźć fragmenty z dotychczasowego życia, które by ją potwierdzały, albo podać przykłady tego co mogą zrobić i jakimi być w przyszłości zgodnie z tą filozofią.

9. Bardzo specyficznym filozoficznym uogólnieniem metody biograficznej może być poznawanie i tworzenie koncepcji indywidualności¹⁷. Według Szczepańskiego, punktem wyjścia dla rozważania indywidualności winna być konkretna osoba w jej wszystkich wymiarach istnienia – fizycznym, biologicznym, psychicznym, społecznym i kulturowym. Pamiętając, iż każda osoba ma cechy gatunkowe – wspólne wszystkim ludziom, cechy podobne u wielu ludzi oraz cechy i właściwości występujące tylko u jednej osoby, mówimy o niej jako o osobowości lub jako o indywidualności będącej tworem swoim.

Koncepcje indywidualności, występują tak w filozofii, jak i innych naukach o człowieku. Ich podstawą jest różne definiowanie indywidualności.

---

¹⁷ Por. J. Szczepański, *O indywidualności*, Warszawa 1988.

„(...) definicja indywidualności, która może nie występuje w czystej postaci, ale której elementy można odczytać w dziełach psychologów, filozofów, a także są milcząco zakładane przez historyków piszących biografie wybitnych ludzi czy dziennikarzy opisujących wyróżniających się ludzi, przyjmuje, że indywidualność jest jakąś podstawową strukturą życia człowieka, skupiającą jego cechy, procesy życiowe, mechanizmy psychiczne i biochemiczne, zachowania społeczne w jeden niepowtarzalny, swoisty kompleks. Ta struktura jest po prostu dana empirycznie. Zwłaszcza biografowie są skłonni ją odkrywać w swoich opisach (...)”¹⁸.

Indywidualność odkrywana więc dzięki biografom stanowi strukturę wewnętrznego uporządkowania danej osoby. I ten aspekt właśnie ma uogólniające dla metody biograficznej znaczenie, także dla jej wymiaru wychowawczego¹⁹. Widoczne jest to przez funkcje indywidualności, takie jak autonomia działania, wartość i tożsamość osoby, twórczość, radzenie sobie z samotnością i osamotnieniem, cierpieniem, czasem i losem, umiarem. Siła indywidualności wpływając na rozwój lub regres społeczeństwa, szczególnie wpływa na poszczególne jednostki, osoby, ich osobowość i indywidualność. Indywidualność może być wychowawczym wzorem lub naukowym autorytetem, ale nie jest to ani oczywiste ani możliwe, szczególnie rozważając negatywny wpływ silnych indywidualności na losy jednostek i społeczeństw. Dlatego tak ważny jest odpowiedni dobór postaci do wykorzystania ich biografii na lekcjach etyki w szkole.

10. Wykorzystanie autorytetu i wzoru osobowego na etyce stanowi uszczegółowienie wykorzystania biografii jako takich. Wśród wielu biografii, których poznanie, analizowanie i ocenianie ma bezpośredni związek i znaczenie dla realizacji treści programowych, tylko nieliczne zawierają oprócz wartości przedmiotowych wartości wychowawcze aktualne dla nauczycieli i uczniów. Dlatego też warto rozszerzyć wachlarz postaci o postacie realne znane i popularne z mediów – telewizji, radia, kina, teatru, prasy, Internetu, a nawet o postacie fikcyjne – bohaterów literackich i wirtualnych rzeczywistości. Takie rozszerzenie otwiera możliwości poznawania bezpośredniego przez wywiady, rozmowy, spotkania, ob-

¹⁸ Tamże, 47.

¹⁹ J. Tarnowski, *Poznawać siebie, rozumieć innych*, Wrocław 1996.

serwację zachowań. Obejmuje także grupę postaci nieznaną publicznie, ale znanych uczniowi. Rodzice, członkowie rodziny, sąsiedzi, przyjaciele i bliscy znajomi stawać się mogą silnie wpływającymi na młodego człowieka wzorami i autorytetami, dlatego winien on poznać ich biografie.

Wywieranie wpływu na innych jest zamiarem świadomym lub nieświadomym we wzajemnych relacjach. Ponieważ jego skutki mają znaczenie dla nauczania i wychowania szkolnego, wychowania moralnego w szczególności, stąd wyróżnienie i opracowanie jako pewnej propozycji metody biograficznej.

Wykorzystanie biografii w nauczaniu zezwala na realizację pełnej taksonomii celów poznawczych przez przyswojenie konkretnej wiedzy o ludziach, jej zrozumienie, zastosowanie w powiązaniu z inną wiedzą, umożliwia analizowanie, wyciąganie wniosków oraz ocenianie roli i znaczenia wybranych postaci tak dla jednostki, jak i dla społeczeństwa.

Wykorzystanie biografii w wychowaniu rozwija współodczuwanie, przejmowanie zachowań i postaw, motywuje oraz stanowi inspirację do poszukiwania własnej drogi rozwoju – samowychowania. Tutaj wzory osobowe i autorytety dają najbardziej pożądany walor wychowawczy mistrzostwa osobistego.

Wykorzystanie bibliografii jako metody indywidualizacji nauczania i wychowania pozwala różnicować zakres, metody i efekty dydaktyczno-wychowawcze, a w szczególności podmiotowe potrzeby ucznia – jego indywidualności w procesie samorealizacji.

Biorąc pod rozwagę powyżej przedstawione różne aspekty dotyczące metody biograficznej, może uda się je przenieść do praktyki nauczycielskiej, nie tylko nauczycieli etyki w szkole.

THE BIOGRAPHIC METHOD IN TEACHING OF ETHICS

Summary

The use of the biographic method in teaching of ethics can be of much advantage to pupils and teachers, but it requires appropriate preparations. At the beginning, the didactic and educational aims as well as those promoting training psychomotor abilities together with the principles conducive to their achievement are formulated. The kinds and sources of the biographies which make an initial material for further didactic and educational activities are distinguished. The criteria of

choice of the persons whose biographies deserve to be studied, in particular authorities and personal models, are presented. Subsequently, the basic mechanisms of forming the personal mastery is referred to. The role of life-histories in teaching of the history of ethics is shown. Finally, two proposals of using the biographic method in lessons of ethics are presented: the biographic method as a didactic game (after K. Kruszewski) and as a versatile activating method directed to forming and developing personal individuality of a pupil (after J. Jeziorska).